

О.О. Морушко

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”

ВІДОЗВА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ МИКОЛИ МИКОЛАЙОВИЧА ДО ПОЛЯКІВ І ЇЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ РЕЗОНАНС

© Морушко О.О., 2007

Розглянуто умови, за яких було опубліковано Відозву великого князя Миколи Миколайовича до поляків. Розкрито її вплив і значення для підтримки царської Росії населенням Королівства Польського у Першій світовій війні.

In the article consider conditions, attached to the publication of Appeal Grand Duke Nicolay Nicolaevich to the Poles. Consider her influence and importance to support tsarist Russia by population of Kingdom Polish in the First World War.

З перших днів війни абсолютна більшість буржуазно-поміщицьких партій Королівства Польського зайняли виразно лояльну позицію щодо царизму. Яскравим прикладом були дії найбільш впливової партії польської буржуазії та поміщиків – Народно-демократичної партії, відомої під скороченою назвою “ендеки”.

Ідеологічним обґрунтуванням процарської політики ендеків була книга лідера цієї партії Р. Дмовського “Німеччина, Росія і польське питання” [1].

Війна сприяла об’єднанню польських буржуазно-поміщицьких партій у питанні вироблення загальної політичної платформи і більш чіткого визначення їх відношення до світової війни. Значну роль в цьому відіграв політичний клуб, відомий під назвою “Товариство підтримки суспільної праці”. На початку війни цей клуб об’єднував ендеків, реалістів і прогресистів [3, s. 65].

Ендеки на перший план висували розгром Німеччини незалежно від результатів війни для Польщі. Пізніше Р. Дмовський писав: “Ми не знали, що безпосередньо дасть нам ця війна, але якщо б нічого не могла нам дати, то розгром німецької могутності був метою, ради якої слід би було стати в ряди її ворогів. Перемога над Німеччиною, розтрощення її сили – було першою справою, якої ми чекали від війни” [2, s. 177].

Польське питання для ендеків на початку війни мало другорядний характер. Більше того, ендеки та їх лідер Р. Дмовський на початку війни розглядали його як внутрішнє питання царської Росії. Правда, Р. Дмовський згодом намагався пов’язати перемогу Росії над Німеччиною з долею Польщі і тим самим пояснити процарську позицію ендеків. “Знаючи, що на спільній чаші терез з перемогою над Німеччиною лежить доля Польщі, – писав він, – ми вбачаємо своїм обов’язком стосовно до Вітчизни на час, коли ця чаша терезів зважується, відкласти в бік наші розрахунки з Росією, щиро і чесно простягнути їй руку і по мірі наших сил сприяти їй до перемоги” [2, s. 201].

Р. Дмовський відверто писав, що метою політики, що ведеться ендеками, є допомога царській Росії в “проведенні війни і маніфестації солідарності Польщі з царською Росією проти Німеччини”. Аналогічні дії здійснювалися ендеками і напередодні війни, коли, за закликком самого ж Дмовського, царизм посилив ворожу політику стосовно Польщі [2, s. 166–168].

Прислужницька позиція по відношенню до царизму була зайнята на початку війни польською буржуазією за відсутності будь-якої згоди чи домовленості з царськими властями. Вона здійснювалася з ініціативи буржуазних партій ще до проголошення царськими властями “зобов’язання царизму по польському питанню” [3, s. 66].

Таку ж позицію щодо царизму зайняли багаточисленні кола польських поміщиків, особливо земельні магнати, що володіли маєтками на території Польщі, України, Білорусії та Литви. Для її підсилення місцеві польські кола використали відомості про звірства німців серед польського населення прикордонної смуги Королівства Польського [4, арк. 11, 11 зв.].

Яскравим виразом подібної політики є декларації В. Яронського і О. Мейштовича. 8. 08. 1914 р. голова польського кола в Державній думі, ендек і келецький поміщик, Віктор Яронський виступив від імені його членів на засіданні Думи з декларацією, в якій сформулював вірнопідданські почуття буржуазії та поміщиків Королівства Польського. Як ціль, заради якої поляки будуть проливати кров в цій імперіалістичній війні, в декларації вказувалося: “з’єднання розірваного на три частини польського народу”, само собою зрозуміло, не вільного, а під владою царизму. Декларація закінчувалася вираженням надії, що слов’янство під керівництвом царської Росії “дасть відсіч тевтонам, подібно тому, як дали їм відсіч п’ять століть назад Польща і Литва під Грюнвальдом” [5, s. 9; 6, s. 352].

По суті декларація В. Яронського висувала як одне із завдань війни об’єднання всіх польських земель під владою царизму. Вона отримала захоплюючу оцінку Р. Дмовського, який з цієї нагоди заявив: “Ніколи в житті ні один політичний крок так мене не втішив”, як декларація В. Яронського, бо в ній “знайшов сильне висловлення нашої солідарності з Росією”, що В. Яронський, виступаючи з декларацією, “виконав свій обов’язок” [2, s. 217].

Виступ В. Яронського в Держдумі був приватною ініціативою, бо, окрім нього, ніхто з депутатів Держдуми від Кола Польського, в зв’язку з початком воєнних дій, не встиг прибути вчасно на засідання. Лише пізніше ця ініціатива була схвалена рештою депутатів-поляків [7, s. 148].

Представники російської буржуазії та поміщиків, що засідали в Думі, зустріли бурхливими оплесками вірнопідданську декларацію В. Яронського [8], в якій ендеки його вустами не тільки відмовлялися від незалежності Польщі, але й навіть не вимагали її автономії.

У той самий день від імені Польського парламентського клубу в Державній раді виступив з декларацією представник реалістів, поміщик О. Мейштович. Він заявив, що поляки підуть битися проти “пруського наступу на Схід”, і виразив надію, що кров поляків, “яка проллється в ім’я справедливої справи”, буде пролита також і “для ліквідації вікових непорозумінь і для остаточного зміцнення російсько-польської угоди” [9]. Декларація була прихильно прийнята членами Державної ради [8].

Це були перші офіційні заяви представників частини польської буржуазії та поміщиків, що взяли курс на політику співробітництва з царизмом.

Ініціатива звернень з відозвами до польського народу на початку війни не належала царському уряду. Його випередили Німеччина та Австро-Угорщина. Царським властям прийшлося наслідувати їх приклад.

Ця інформаційна війна була пов’язана з прагненням прихильників незалежності (в австрійському форматі – О.М.) перед початком і на початку війни викликати в Королівстві Польському життєздатний збройний рух проти Росії. Переконання, що такий рух як нормальне явище, мусить наступити, поділяли з ними багато впливових політиків в Європі, а також в центральних країнах та в Антанті. Тому і було обнародовано Відозву Верховного головнокомандувача, великого князя Миколи Миколайовича [10, s. 6].

Вона була адресована до всіх поляків, що знаходилися під владою царизму, а також династій Гогенцоллернів і Габсбургів. Ця Відозва обіцяла здійснити заповітну мрію польського народу – стерти кордони, що розрізали на частини польський народ, і возз’єднати його “воєдино під скіпетром російського царя”. Нічого не кажучи про майбутні кордони та державний устрій Польщі, у Відозві заявлялося, що відроджена Польща буде вільною “в своїй мові, у вірі, в самоуправлінні”. Умисно допущена невизначеність і загальність формулювань Відозва згодом була широко використана для найрізноманітнішого тлумачення залежно від потреб коментатора.

Відозва була написана за дорученням міністра закордонних справ С. Сазонова віце-директором цього міністерства Г. Трубецьким спільно з князем Г. Львовим і професором В. Котляревським. Редагували відозву С. Сазонов і О. Кривошеїн [11, с. 140]. 11 серпня її схвалила Рада Міністрів, але слово “автономія” замінили “самоуправлінням”. А далі Відозва була узгоджена з

царем [12, s. 121]. 12 серпня Відозва була показана Р. Дмовському, який заявив, що за здійснення мети, вказаної у Відозві, – “об’єднання польських земель” (звичайно, під владою царизму), польський народ (а точніше польська буржуазія – О. М.) “буде боротися зі всіх сил” [2, s. 217–218].

13 серпня С. Сазонов довірливо ознайомив з проектом Відозви французького посла в Петербурзі М. Палеолога. Одночасно Сазонов повідомив, що Відозва буде підписана Верховним головнокомандувачем. Приймаючи з великим задоволенням це повідомлення, М. Палеолог заявив, що “моральне задоволення від цього було б ще сильнішим”, якщо Відозва була би підписана самим царем. С. Сазонов заявив, що нібито це було і його бажання, але вороже ставлення до возз’єднання Польщі урядів І. Горемікіна та М. Маклакова перешкодили йому. І. Горемікін та М. Маклаков вважали, що до завоювання Галичини та Познані царю не слід звертатися до поляків, які знаходяться під австрійським та німецьким пануванням, як до своїх майбутніх підданих. Цю точку зору поділяв і С. Сазонов [13, с. 77–78].

Переклад Відозви на польську мову був доручений керівнику польської групи в Державній раді З. Вельопольському. За свідченням М. Палеолога, текст її, прочитаний С. Сазоновим З. Вельопольському, зворушив останнього до сліз [13, с. 80].

14 серпня Відозва була обнародована за підписом Верховного головнокомандувача Миколи Миколайовича. В такий спосіб була завуальовано сформульована одна з грабіжницьких цілей імперіалістичної війни – захоплення польських земель, які знаходилися під владою Австро-Угорщини і Німеччини, висунута царизмом і гаряче підтримана представниками польської буржуазії і великих земельних магнатів. Уся їх діяльність відтепер була спрямована на здійснення вказаних вище планів. Вже на початку війни 14 вересня 1914 р. С. Сазонов в секретній розмові виклав французькому і англійському послам в Петрограді – М. Палеологу і Д. Бьюкенену – істинні плани царського уряду по відношенню до Польщі, під видом своїх неофіційних передбачень. В частині, що стосувалася Польщі, ці плани передбачали: приєднання до Королівства Польського східної частини Познані, Сілезії і західної частини Галичини, інакше кажучи, йшлося про об’єднання всіх трьох частин польських земель під верховенством царя [14, док. № 256, с. 248].

Ці плани були прихильно сприйняті урядами союзників Росії. 28. 08 1914 р. російський посол в Лондоні Бенкедорф інформував С. Сазонова про загальний нарис англійської програми післявоєнного розподілу світу, в якому, у разі перемоги над Німеччиною, “Росія отримала б беззастережно польські провінції Пруссії та Австрії, але за умови все зростаючих надій на це, вона буде в своїх відносинах до цих провінцій керуватися Маніфестом великого князя”. Повідомлялося також на згоду передачі царській Росії “польських провінцій, які охоплюють російські райони в Галичині і Буковині” [14, док. № 329, с. 327–329].

Такими були дійсні плани російського царизму стосовно Польщі.

Діючи обережно і не бажаючи зв’язати собі руки офіційним зверненням про надання полякам будь-якого “самоуправління”, цар, за порадою Голови Ради міністрів І. Горемікіна та міністра внутрішніх справ М. Маклакова, відмовився підписати Відозву, а доручив це зробити Верховному головнокомандувачу. Мотивувалося це тим, що завоювання двох польських областей, що знаходилися під пруським і австрійським пануванням, є тільки передбаченням і надією, тому цар не може особисто в гідний спосіб звертатися до своїх майбутніх підданих, а великий князь Микола Миколайович не перевищить своєї ролі російського головнокомандувача, звернувшись до слов’янського народонаселення, яке він йде визволяти [13, с. 78].

Сам головнокомандувач про Відозву нічого не знав, хоча в момент її підготовки знаходився в своєму маєтку під Петергофом, поблизу Петрограда. Сповістив його про підготовку Відозви начальник штабу, генерал Микола Янушкевич, якого, своєю чергою, сповістили по телефону з Петрограда. Микола Миколайович виразив згоду підписати цей Маніфест. За свідченням генерала М. Янушкевича, документ був підписаний в ставці не 14 серпня, як він був датований і оголошений, а “не раніше 17 серпня”, оскільки російські і польські тексти Маніфесту ставка отримала “від військового міністра лише 16 серпня” [11, с. 140–141].

Відозва переслідувала вузько утилітарні цілі: забезпечення безпеки тилів діючої російської армії, яка знаходилася в Королівстві Польському, і залучення на свій бік поляків Королівства

Польського і Галичини за допомогою досить проблемної обіцянки об'єднати в майбутньому польські землі.

Що ж стосується обіцяного полякам самоуправління, то ніхто з царських урядових кіл не сприймав цю обіцянку серйозно. Зокрема, після оголошення Відозви в Петрограді у Варшаву була направлена транспортом велика кількість її примірників, надрукованих виключно російською мовою. До того ж виконувач обов'язків генерал-губернатора Королівства Польського А. Ессен відмовив в офіційному розповсюдженні Відозви і надав цей дозвіл лише після триденних зволікань, отримавши наказ з Петрограда [2, s. 218]. Відозва відразу ж була прочитана в усіх костелах Варшави [15].

Царські цивільні власті в Королівстві Польському віднесли негативно навіть до тих туманних обіцянок, які містилися у Відозві. Змін у відношенні до поляків не настало. Власті по-старому наполягали на найсуворішому виконанні попередніх обмежувальних розпоряджень. А нещадна русифікаторська політика, що велася царськими властями в окупованій російською армією Східній Галичині, не залишала ніяких сумнівів у дійсному характері обіцянок, що були дані у Відозві [27, s. 5].

Російський історик М.К. Лемке, перебуваючи в ставці, писав з приводу Відозви: “Вексель виставлений великий, щоправда печатки на ньому не має, однак заплатити колись буде необхідно. Щирість тих, хто виставляє вексель, і правлячих сфер викликає загальну недовіру” [16, с. 375].

Отже, Відозва носила вузько утилітарний характер, не маючи нічого спільного з дійсним вирішенням польського питання і нічим не полегшувала становища поляків. Проте вона була використана як російською, так і польською буржуазною пресою для широкої шовіністичної пропаганди.

Політика царського уряду дала свої результати. Вона на перших порах обдурила народні маси Польщі. Це певною мірою відбилося на успішному проведенні мобілізації поляків в армію і на доброзичливому ставленні польського населення до російської армії. Про це, зокрема, свідчить подяка варшавського генерал-губернатора Турбіна мешканцям Варшави за доброзичливість, виявлену російським військам [17].

Доброзичливість польського населення до російських військ повністю зруйнувала плани австро-німецького блоку на збройний виступ польського населення проти Росії. Доводилось із жалем констатувати, що “...факти показали, що всі політики, наші і не наші (тобто польські і австро-німецькі – О.М.), які розраховували на антиросійський виступ в Королівстві Польському, помилилися” [10, s. 6].

Про русофільські настрої серед населення Королівства Польського були чудово поінформовані в Галичині. Вінценти Вітос у своїх спогадах писав: “Доставлені в Краків чисельні відозви і адреси, ухвали різних польських угруповань, організацій і об'єднань з подякою Миколі Миколайовичу за його Маніфест, були достатнім доказом того, що Королівство Польське, принаймні його свідомою частиною (тобто найбільш впливові політичні партії та діячі – О.М.), схиляється до підтримки Росії” [18, s. 22].

Дружелюбне ставлення польського населення до російської армії підтверджували також іноземні кореспонденти. Зокрема, швейцарець Едмон Пріва, який відвідав Польщу весною 1915 р., писав, що російські офіцери в Любліні “не нахваляться прийомом своїх господарів. Вони всі здивовані і зворушені відданістю цього населення, яке вони очікували застати вороже настроєним відносно армії” [19, p. 32].

Проте було б помилковим пояснювати доброзичливе ставлення поляків до російської армії тільки обнародуванням Відозви Верховного головнокомандувача. Були й інші, більш вагомі причини, що пояснювали це. До них належали одвічна ненависть польського народу до німецьких поневолювачів, перед якою ненависть до царизму відступала на задній план [20, s. 228]. Сприяв цьому і воєнний психоз, що охопив на початку війни всі країни Європи, в тому числі й Польщу.

Але й Відозва відіграла чималу роль у виникненні в польського народу деяких надій на зміни на краще у своєму становищі в недалекому майбутньому.

Незважаючи на повну невизначеність обіцянок, виголошених у Відозві, польські буржуазно-поміщицькі кола і насамперед націонал-демократи, пов'язані з царизмом, перетворили її в свій політичний прапор. Об'єднання всіх польських земель під владою царизму було максимумом їх політичної програми, у всякому разі в перший період світової війни. Така позиція визначила їх відношення до Відозви і до подальшої політики царського уряду в польському питанні, а також зумовила їх співпрацю з царськими властями в подальшому ході війни.

Відразу ж після обнародування Відозви керівник польської групи в Державній раді, один з лідерів Партії Реальної Політики З. Вельопольський отримав аудієнцію в царя. Виразивши йому подяку за Відозву і довідавшись з його слів, що вона була попередньо схвалена ним, З. Вельопольський заручився його згодою на прийняття польської делегації для офіційного висловлення вдячності за Відозву.

Делегація сподівалася почути від царя особисту заяву з польського питання. Згода була отримана, але прийом не відбувся. Через деякий час міністр двору сповістив З. Вельопольського, що цар прийме поляків і виступить перед ними, “коли приїде до Варшави, і коли, в результаті отриманих перемог, буде мати можливість дати більш визначену обіцянку” [2, s. 219]. А міністр іноземних справ С. Сазонов заявив, що для подібного візиту ще не наступив час, що російські війська ще не зайняли польські землі, що належать Австро-Угорщині та Німеччині. Були безрезультатними й спроби домогтися прийому в царя офіційної делегації польського кола “для висловлення вдячності за Відозву” [21, s. 62].

Незважаючи на невдачу, польські буржуазно-поміщицькі кола та політичні діячі продовжували повсюдно висловлювати захоплення з приводу Відозви. 16 серпня представники чотирьох партій, що зібралися у Варшаві: Націонал-Демократів, Реальної Політики, Польської Прогресивної Партії і Польського Прогресивного Об'єднання оголосили спільну декларацію. Вітаючи Відозву Верховного головнокомандувача російських військ до поляків, декларація називала його “актом першорядного історичного значення” і виражала надію, що по закінченню війни будуть виконані “виражені у Відозві обіцяння”, що Польща, яка розпалася, знову об'єднається, і що “кордони, які розділяють польський народ, зникнуть” [22].

У той самий день орган партії ендеків “Газета Варшавська”, до складу редакції якої в числі інших входили Р. Дмовський, З. Балицький, А. Садзевич, Б. Васютинський, писав: “Здійснення оголошеного вчора акта стало можливим завдяки проведенню розумної польської політики протягом останнього періоду” [23].

З приводу Відозви Верховного головнокомандувача з'явилося чимало статей в польській та російській пресі, написаних поляками. Так, наприклад, адвокат Б. Ольшанський надрукував статтю, в якій з захопленням і всупереч усілякій логіці, писав: “Відозва з великою радістю буде прийнята всім польським народом, хоча вона ніяких реальних прав польському народу не дає”. Незважаючи на правильний висновок, автор тим не менш далі стверджує, що Відозва “нібито має колосальне суспільне значення з точки зору глибокоїдейної” [24].

У донесеннях царської адміністрації повідомлялося про вплив Відозви на повсюдну зміну ставлення до уряду польських буржуазно-поміщицьких кіл. В Україні, зокрема, помічник начальника Київського губернського жандармського управління в Уманському, Звенигородському та Липецькому повітах 18 серпня 1914 року доповідав, що “з обнародуванням Відозви Верховного головнокомандувача російської армії відразу наступило піднесення і вираз симпатій до Росії і російської армії”. Уманське польське товариство після оголошення Відозви вирішило надати допомогу пораненим солдатам, запасним, мобілізованим в російську армію, та їх сім'ям [4, оп. 1, спр. 3263, арк. 11 зв.].

Те саме відбувалося і в інших містах України. Зокрема, бердичівський повітовий справник доповідав київському губернатору, що “настрій польської інтелігенції по відношенню до російського уряду у зв'язку з Відозвою Верховного головнокомандувача до поляків різко змінився” [25, оп. 231, спр. 173, арк. 11 зв.].

Не відставали в проведенні угодовницької політики і представники польського католицького кліру, які після обнародування Відозви, організували в костелах “молебні про дарування перемоги російській зброї в боротьбі з спільним ворогом” [4, арк. 11 зв.].

Від польських земельних магнатів не відставали і їх жінки. Так, графиня Вельопольська 28 серпня звернулася до польського товариства з закликом вносити пожертвування для російського Червоного хреста. “Польське суспільство, виконавши вже один обов’язок, платячи данину кров’ю, яка проливається за спільні інтереси, писала Вельопольська, — має ще перед собою не менш важливу справу – допомогти пораненим російської армії, яка “прикриває край від натиску ворога” [5, s. 32].

Отже, усі верстви польських буржуазно-поміщицьких кіл відгукнулися на Відозву і були єдині в своєму прагненні допомогти царизмові в здійсненні його планів захоплення польських земель.

Поспішали запропонувати свою допомогу царизмові не тільки польські буржуазні політичні діячі, що перебували на території Російської імперії, але й ті, що проживали за кордоном. Так, російський посол в Парижі О. Извольський вже 18 серпня повідомив С. Сазонову, що у зв’язку з опублікуванням агенством Гавас повідомлення про намір царя відновити територіальну цілісність Польщі і дарувати їй повну автономію, посольство відвідало кілька видатних представників тутешньої багаточисельної польської колонії як з російської, так і німецької частин Польщі. Вони твердо впевнені в перемозі Росії та Франції, і ще до опублікування Відозви вирішили оголосити себе на боці Росії та держав Троїстої згоди і запропонувати царському уряду тісне співробітництво. Далі О. Извольський також повідомляв, що нібито до своїх російських і німецьких співвітчизників готові приєднатись поляки з австрійської частини Польщі [14, док. № 125–126, С. 120].

Виникає питання, чи були введені в оману Відозвою польські буржуазно-поміщицькі кола? Відповідь на нього ми знаходимо в словах самих польських політичних діячів. Так, Р. Дмовський пише в своїй праці, що ендеки “не спішили з отриманням яких-небудь певних обіцянок”. Далі Р. Дмовський відкрито заявляє, що він вже “...з першої хвилини побоювався, щоб дискусія про влаштування тієї майбутньої об’єднаної Польщі не посварила нас з росіянами (тобто з царськими правлячими колами – О.М.), не зіпсувала атмосферу солідарності в боротьбі, не охолодила ентузіазму і не дала б козирів могутнім друзям і прихильникам миру в Росії”. Тому Р. Дмовський вирішив “уникати цієї дискусії будь-якою ціною” [2, s. 220].

Ще більш відверто висловився Владислав Жуковський, який на питання, чи вірить він у Відозву, відповів, що “...не є дурним, тому не може в неї повірити”. Попутно він з відвертим цинізмом заявив: “...чим ми могли би виправдати, що стоїмо на боці Росії, якщо б не було Відозви великого князя. Тепер можемо удавати, що віримо в неї” [26, s. 119].

Цікаво відзначити, що царські жандарми були точно поінформовані про дійсне ставлення ендеків до Маніфесту. В огляді польських політичних партій, представленому 8 грудня 1914 р. начальнику жандармської управи генерал-губернатору Галіції полковнику Мезенцеву, говориться, що ендеки “...не мають довіри до російського уряду і навіть Маніфесту августійшого Верховного головнокомандувача” [14, док. № 206, с. 125]. Правда, це не бентежило царську адміністрацію. Для неї мала значення не дійсна думка ендеків про Маніфест, яку вони відображали в своєму колі, а їх дії і відкриті заяви, пов’язані з ним, що цілком відповідали інтересам царських властей.

Отже, польські буржуазно-поміщицькі кола свідомо стали на позицію підтримки царизму.

Політика польських буржуазно-поміщицьких кіл цілком задовольняла царський уряд. С. Сазонов писав О. Извольському 19 серпня: “З вияснень з тутешніми поляками виявляється, що вони цілком розуміють нашу точку зору і не мають наміру зараз же вступати в обговорення деталей здійснення даних їм обіцянок” [14, док. № 206, с. 125].

Отже, Відозва була використана польськими буржуазно-поміщицькими колами для прикриття своєї процарської діяльності. Польський історик Ірена Спустек з впевненістю стверджує, що “...Відозва створила сприятливі умови для діяльності польських політиків проросійської орієнтації” [27, s. 5]. Тим паче, що на першому етапі війни об’єднання всіх польських земель, які входили до складу Російської імперії, Німеччини та Австро-Угорщини під скіпетром російського царя, було програмою-максимум націонал-демократів і пов’язаних з ними інших польських політичних партій та угруповань. Тому Відозва отримала повне схвалення польських буржуазно-

поміщицьких керівних кіл і ставала відправною точкою для практичної діяльності тієї їх частини, яка відверто орієнтувалася на російський царизм, і насамперед націонал-демократів і реалістів, які спрямували свою діяльність на підтримку царизму в імперіалістичній війні.

1. Dmowski R. Niemcy, Rosja i kwestia polska. – Lwów, 1908. 2. Dmowski R. Polityka Polska i odbudowanie państwa. – W., 1989. – T. I. 3. Jabłoński H. Polityka Polskiej Partii Socialistycznej w czasie wojny 1914–1918. – W., 1958. 4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Фонд 274. Київське губернське жандармське управління; оп. 1, спр. 3263. 5. Zbiór dokumentów dotyczących sprawy polskiej. Sierpień 1914 – styczeń 1915. – Szwajcaria, 1915. 6. Bobrzyński M. Dzieje Polski w zarysie. T. III. – W., 1931. 7. Spustek I. Polacy w Piotrogradzie 1914–1917. – W., 1976. 8. Kurier Litewski. –1914. – 28. VII (10. VIII). 9. Новое время. – 1914. – 27. VII (9. VIII). 10. Brzezowski I. Mistyfikacja polityczna. – Lozanna, 1916. 11. Русско-польские отношения в период мировой войны. – М.-Л., 1926. 12. Seyda M. Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty. T. I. – Poznań, 1927. 13. Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны. – М., 1991. 14. Международные отношения в эпоху империализма: Документы из архивов царского и Временного правительств 1878–1917 гг. Серия III, 1914–1917. – Т. VI. – 5.08.1914–13.01.1915. – Ч. 1. – М.-Л.: 1935. 15. Kurier Litewski. – 1914. – 7 (20) VIII. 16. Лемке М.К. 250 дней в царской ставке (25 сентября 1915 – 2 июля 1916 г.). – П.: 1920. 17. Kurier Litewski. –1914. – 25. IX. (8. X.). 18. Witos W. Moje wspomnienia. – Т. II. – Paryż, 1964. 19. Privat E. La Pologne sous la rafale. – Paris, 1915. 20. Wojciechowski S. Moje wspomnienia. T. I. Lwów–Warszawa, 1938. 21. Holzer J., Molenda J. Polska w pierwszej wojnie światowej. – W., 1973. 22. Gazeta Poranna dwa grosze. – 1914. – 5(18) VIII. 23. Gazeta Warszawska. – 1914. – 3(16) VIII. 24. Буржевые ведомости (Утренний вестник). – 1914. – 3(16) VIII. 25. Київський державний обласний архів. Фонд 2. Канцелярія Київського губернатора. 26. Studnicki W. Ludzie, Idee i Czyny. – W., 1937. 27. Spustek I. Sprawa Polska w polityce Rosji w roku 1916 // Najnowsze dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939. – Т. II. – W., 1959.

УДК 94(477)“1917”

Р.Д. Зінкевич

Інститут гуманітарних та соціальних наук
Національного університету “Львівська політехніка”

ПРОЦЕС УКРАЇНІЗАЦІЇ АРМІЇ ТА ТИЛОВИХ ГАРНІЗОНІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ТА РУМУНСЬКОГО ФРОНТІВ У БЕРЕЗНІ–ЛИСТОПАДІ 1917 р.

© Зінкевич Р.Д., 2007

Показано процес українізації російської армії, що проходив на території України в 1917 р., його причини та наслідки, а також ставлення різних політичних сил до нього.

The process of Russian Army ukrainization which took place on the territory of Ukraine in 1917 is outlined as well as its causes and consequences and the attitude of different political institutions to it are shown.

Лютнева демократична революція, що призвела до краху самодержавства в Російській імперії, не лише докорінно змінила політичну структуру суспільства, а й створила сприятливі умови для розгортання національно-визвольної боротьби. Демократичні перетворення, шлях яким